

“ปรัชญาการศึกษา” Philosophy of Education

พระมหาขวัญชัย กิตติเมธี (เหมประไพ)

Phramaha Khwanchai Kittimethi (Hemprapai)

วิทยาลัยสงฆ์พุทธปัญญาศรีทวารวดี มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

Mahachulalongkornrajavidyalaya University

Buddhaphanya Sri Thawaravadhee Buddhist College

E-Mail: Kittimete@gmail.com

ผู้แต่ง : วิทย์ วิศทเวทย์

ครั้งที่พิมพ์ : ครั้งที่ 1

พิมพ์ที่ : กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์, 2555

ISBN: 978-616-551-530-3

บทนำ

หนังสือเรื่อง “ปรัชญาการศึกษา” เขียนโดยวิทย์ วิศทเวทย์ เป็นหนังสือในโครงการเผยแพร่ผลงานวิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย พิมพ์เมื่อปี พ.ศ.2555 จำนวนหน้า 356 หน้า หนังสือเล่มนี้ได้เสนอผ่านงานวิจัยเรื่อง “ปรัชญาการศึกษาไทย 2411-2475” โดยวิเคราะห์ปรัชญาการศึกษาในช่วงเวลาดังกล่าวว่ามีแนวทางและอุดมคติอย่างไร เป็นการวิเคราะห์สิ่งที่เกิดขึ้นจริง และนอกจากนั้นผู้เขียนยังเสนอแนวทางวิจัยที่สองคือ เสนอปรัชญาการศึกษาสำหรับสังคมไทย โดยได้นำเสนอปรัชญาการศึกษาที่มี

ศาสนาพุทธเป็นฐานเป็นที่มาของงานวิจัยอีกเรื่องคือ “ปรัชญาการศึกษา แนวพุทธ : แนวทางและปัญหา” นอกจากนั้นยังได้นำเอาบทความที่เขียนเกี่ยวกับการศึกษาเรื่อง “มหาวิทยาลัยกับสังคมไทย” มาร่วมตีพิมพ์ไว้ในเล่มนี้ด้วย โดยได้แบ่งเนื้อหาหนังสือออกเป็น 4 บท คือ 1.. ปรัชญากับการศึกษา 2. ปรัชญาการศึกษาไทย 2411-2475 3. ปรัชญาการศึกษาแนวพุทธ : แนวทางและปัญหา 4. มหาวิทยาลัยกับสังคมไทย

เนื้อหา

1. ปรัชญากับการศึกษา

ช่วงต้นของบทนี้ผู้เขียนนำเสนอแนวคิดด้านปรัชญา โดยแบ่งเป็น 3 ตอนคือ

ก. **ความเป็นมาของปรัชญา** ตั้งแต่ยุคกรีกโบราณที่พยายามหาแก่นแท้ของจักรวาล ก่อนที่โสเครตีสจะเห็นว่าไม่มีประโยชน์ต่อการค้นหาแก่นแท้นั้น แต่ควรหันมาให้สนใจในมนุษย์ในแง่ของธรรมชาติมนุษย์ ชีวิต ประเสริฐ คุณธรรมที่ควรยึดถือ กิจที่ควรรู้จักจึงจะมีประโยชน์กว่า จนถึงยุคที่วิทยาศาสตร์เจริญรุ่งเรือง ในศตวรรษที่ 10 จึงเริ่มมีการพิสูจน์ความจริงด้วยการสังเกตแบบวิธอุปนัย (Induction) มากกว่าวิธินิรนัย และแยกปรัชญาเป็นความรู้เชิงประจักษ์ (Empirical Knowledge) ในศตวรรษที่ 20 ได้แยกวิทยาศาสตร์กับปรัชญาออกจากกันโดยวิทยาศาสตร์มีหน้าที่แสวงหาความจริงของสสารวัตถุ ส่วนปรัชญาทำหน้าที่วิเคราะห์ภาษา โดยถือว่าปัญหาของนักปรัชญาในอดีตคือได้แย้งกันเรื่องการใช้ความหมายไม่ตรงกัน จึงเป็นหน้าที่ของปรัชญาที่จะต้องแก้ไข ไม่ต้องทำอะไรนอกจากวิเคราะห์ภาษาที่ใช้สื่อความหมายเท่านั้น

ส่วนปรัชญาตะวันออก อย่างจีนมีลักษณะเป็นหลักจริยธรรม หลักการปกครอง เน้นในการดำรงชีวิตทั้งชีวิตส่วนตัวและชีวิตสังคม ไม่มีลักษณะในการแสวงหาความจริงแบบตะวันตก ส่วนปรัชญาอินเดียมาจากคัมภีร์พระเวท และไม่ยอมรับพระเวท เช่น พุทธศาสนาและเซน เป็นต้น เป็นปรัชญาชีวิต ที่หาทางออกจากทุกข์และสภาพที่ไร้ศีลธรรม

ข. **สาขาต่างๆ ในปรัชญา** ประกอบด้วย อภิปรัชญา (Metaphysics) ถกเถียงเกี่ยวกับเรื่องสภาวะแห่งความเป็นจริงอันที่สุด ตรรกวิทยา (Logic) ศึกษากฎเกณฑ์การใช้เหตุผล ทฤษฎีความรู้ (Epistemology) เรารู้ความจริงได้อย่างไร มีหลักอะไรในการตัดสิน จริยศาสตร์ (Ethics) ชีวิตที่ดีมีลักษณะอย่างไร อะไรคือสิ่งที่พึงปรารถนาที่สุดของชีวิต ความดีคืออะไร อะไรคือเกณฑ์วัด

ค. **กิจของปรัชญา** คือ การวาดภาพรวมหรือการสร้างโลกทัศน์ เพราะคนที่มีโลกทัศน์คือคนที่รู้จักตัวเอง, การแสวงหาค่า โดยอาศัยกิจกรรมของมนุษย์ที่ประกอบเพื่อองค์ประกอบ ๒ อย่างคือ มุ่งอะไร และจะดำเนินไปถึงได้อย่างไร เพราะไม่มีใครดำเนินไปอย่างไร้จุดหมาย, การวิพากษ์และวิเคราะห์ โดยเน้นที่ว่าเนื้อหานั้นใช้ได้หรือไม่ มีข้อบกพร่องและขัดแย้งกันเองหรือไม่

แนวคิดด้านปรัชญาการศึกษา โดยแบ่งเป็น 3 ตอน คือ

ก. การศึกษาคืออะไร ความหมายกว้าง หมายถึงอิทธิพลทุกอย่างที่มีต่อชีวิต การศึกษาในแง่นี้ไม่มีวันสิ้นสุดเริ่มตั้งแต่เกิดจนตาย ในแง่แคบ การศึกษาคือกระบวนการที่สังคมถ่ายทอดวัฒนธรรม ความรู้ ความชำนาญ ค่านิยมจากรุ่นหนึ่งไปสู่อีกรุ่นหนึ่ง โดยมีองค์ประกอบสำคัญ คือ การศึกษาคือการแปรสภาพ โดยมีทางเลือกตามเป้าหมายที่มีค่าที่สุด และทำผ่านระบบองค์กรของสังคม

ข. ความสัมพันธ์ระหว่างปรัชญาการศึกษา โดยปรัชญาได้เสนอเป้าหมายทางการศึกษาในประเด็นไหนบ้าง โดยในหนังสือเล่มนี้ได้สรุปไว้ 2 ประการคือ 1. เป้าหมายที่สอดคล้องกับข้อเท็จจริงทางสังคม เศรษฐกิจ วัฒนธรรม ศาสนา สังคมต้องตัดสินใจว่าเป้าหมายอะไรเหมาะสมที่สุด 2. เป้าหมายขัดแย้งกับเป้าหมายของกิจกรรมอื่นๆ ของสังคม ถ้าขัดจะทิ้งเป้าหมายไหน หรือแก้ไขให้สอดคล้องกัน ๓. เป้าหมายทางการศึกษาต้องสอดคล้องกับการมีชีวิตที่ดีหรือไม่ ชีวิตที่ดีควรเป็นอย่างไร ธรรมชาติของมนุษย์คืออะไร

อีกส่วนหนึ่ง ปรัชญาพยายามวิพากษ์และวิเคราะห์ โดยปรัชญาพยายามวิเคราะห์สมมติฐานเพื่อหามูลบทเดิมของตน พิจารณาจุดยืนนั้นว่ามันคงเพียงพอหรือไม่ ขณะเดียวกันก็พยายามแก้ปัญหาให้ชัดเจน เพราะปรัชญานั้นไม่อาจตอบปัญหาได้แต่ช่วยทำให้ปัญหานั้นกระจ่างชัดขึ้น และอีกประเด็นที่ปรัชญาพยายามคือช่วยแก้ไขปัญหากำแพงด้วยการสร้างค่านิยมที่มีเหตุผลมารองรับความคิดเห็น

อีกเรื่องที่ปรัชญาทำร่วมกันคือ สร้างความกลมกลืนในการประยุกต์ใช้ กล่าวคือเป็นการสร้างความเชื่อมโยงศาสตร์ต่างๆ เข้าด้วยกัน เพื่อสร้างแผนที่รวมกัน เป็นการลดความขัดแย้งลง

ค. ปรัชญาการศึกษาไทย ในหนังสือนี้ได้นำเสนองานวิจัยผ่านสภาพปัญหาของปรัชญาในประเทศไทย ก็คือพุทธธรรมและธรรมของศาสนาอื่นๆ เพราะมีผู้ตีความพุทธธรรมออกมาให้สอดคล้องกับความคิดของคนในปัจจุบัน และมีการเรียนการสอนปรัชญาและตรรกวิทยาเป็นวิชาพื้นฐานในทุกมหาวิทยาลัย

ประเด็นต่อมาคือสภาพปัจจุบันของปรัชญาการศึกษาในประเทศไทย มีผู้พยายามนำเสนอแนวคิดทางด้านปรัชญาการศึกษา เช่น สาโรช บัวศรี พระราชวรมณี (ป.อ.ปยุตโต) ระวี ภาวิไล สลักขณ ศิวรักษ์ เป็นต้น โดยสรุปข้อเสนอด้านปรัชญาการศึกษามุ่งเสนอเป้าหมายทางการศึกษา แต่บทบาทในการแสวงหาภาพรวมที่กลมกลืนและบทบาทในการวิเคราะห์และวิพากษ์นั้นมีอยู่น้อย และส่วนใหญ่ยึดพุทธศาสนาเป็นแม่บท

ประเด็นต่อมาได้เสนอเกี่ยวกับการวิจัยปรัชญาการศึกษาของไทย โดยผู้เขียนได้เสนอบทบาทปรัชญาการศึกษาไว้อย่างกว้างๆ 3 ข้อ คือ การแสวงหาเป้าหมายของการศึกษา การวิพากษ์และวิเคราะห์ และการวาดภาพรวม โดยได้เสนอเป็นผลการวิจัย ดังนี้ คือ

1) องค์ประกอบของระบบการศึกษาไทยปัจจุบัน โดยวิเคราะห์ออกมาว่าสิ่งที่เรากำลังทำอยู่ตั้งอยู่บนพื้นฐานความเชื่ออะไร และควรประสานความเห็นขัดแย้ง และหาความร่วมมือกันอย่างไรได้บ้าง

2) พุทธธรรมถือเป็นแม่บทในการเสนอปรัชญาการศึกษาของไทย แต่ผู้เขียนกลับถือว่าส่วนใหญ่ดู “เลื่อนลอย” ไม่รัดกุม ควรจะมีการวางแผน เป็นขั้นตอน และอาจนำธรรมะจากศาสนาอื่นมาประสมเพื่อสร้างความกลมกลืน โดยมีเป้าหมายการศึกษาที่จำต้องพิจารณาถึงปัญหาเศรษฐกิจ การเมือง

3) ควรมีการวิเคราะห์ข้อเสนอแนะทางปฏิรูปการศึกษาว่ามีข้อขัดแย้งในตัวหรือไม่ นอกจากนี้ควรมีการสนับสนุนให้วิเคราะห์ภาษาของนักการศึกษาด้วย

4) ควรส่งเสริมให้มีการวิจัยประวัติศาสตร์การศึกษาไทย ประวัติการศึกษาเปรียบเทียบ เพื่อสร้างภาพปัจจุบันและแนวทางในอนาคตได้ชัดเจน

2. ปรัชญาการศึกษาไทย 2411-2475

ในบทนี้จะเป็นการนำเสนอเนื้อหาการวิจัย จึงมีการวางโครงสร้างการเขียนโดยถอดมาจากการงานวิจัยดังนี้

2.1 ความนำ กล่าวถึงประเด็นถึงความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา ซึ่งเริ่มต้นด้วยการศึกษาปัญหา 2 ประเด็นคือ ปัญหาด้านเทคนิค คือ ปัญหาที่ว่าเมื่อเรามีเป้าหมายทางการศึกษาอันใดอันหนึ่งแน่นอนแล้ว ทำอย่างไรจึงจะบรรลุเป้าหมายที่ตั้งไว้อย่างมีประสิทธิภาพที่สุด เร็วที่สุด ประหยัดที่สุด ก่อให้เกิดความเสียหายน้อยที่สุด กับปัญหาด้านอุดมการณ์ คือ สิ่งหรือสภาวะที่มีค่าที่สุด ดีที่สุด น่าพึงปรารถนาที่สุดในส่วนของอุดมการณ์ทางการศึกษานั้นได้พิจารณาใน 2 ประเด็น คือ

ก. ประเด็นเรื่องปัญหาการศึกษาควรมีตำแหน่งอยู่ ณ ที่ใดในสังคม คือ รัฐจะจัดระบบการศึกษาให้อยู่ในตำแหน่งที่สอดคล้องกับนโยบายพื้นฐานทางด้านการเมือง เศรษฐกิจและสังคมวัฒนธรรม

ข. ประเด็นเรื่องคุณลักษณะที่การศึกษามุ่งจะสร้างขึ้น ควรมีลักษณะอย่างไร คือการสร้างคนที่จะพึงประสงค์นั้น ต้องมีลักษณะ ที่สอดคล้องกับอุดมการณ์ทางการเมือง เศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรมทางสังคมด้วย เช่น ถ้าสังคมถืออุดมการณ์แบบเผด็จการ พลเมืองในอุดมคติที่รัฐประสงค์จะสร้างให้มีลักษณะว่านอนสอนง่าย ไม่กล้าคิดโต้แย้ง ถ้าสังคมยึดอุดมการณ์ประชาธิปไตย รัฐก็จะส่งเสริมให้สอดคล้องกัน เช่น สังคมแรกอาจสอนแบบครอบงำและเน้นวินัย สังคมหลังอาจสอนแบบปล่อยเสรี เป็นต้น

ปรัชญาการศึกษาจึงเป็นเรื่องอุดมการณ์มิใช่เรื่องเทคนิค ปรัชญาการศึกษาจึงต้องค้นคว้าและถกเถียงกันว่าอะไรคือสิ่งมีค่าที่สุดที่การศึกษาจะให้ แต่เมื่อสังคมที่รัฐควบคุมการศึกษาอุดมการณ์ทางการศึกษาจึงถูกกำหนดด้วยอุดมการณ์ของรัฐ อันมีอุดมการณ์ทางการเมือง เศรษฐกิจ และวัฒนธรรมเป็นแกนการศึกษาเป็นเพียงตัวประกอบและแทรกอยู่ในสังคมอีกที

ประเด็นต่อมาคือเรื่องวัตถุประสงค์ของการวิจัยนั้น ส่วนนี้ได้กล่าวถึงเป้าหมายของงานวิจัยที่พูดถึงการศึกษาไทยตั้งแต่ พ.ศ.2411-2475 โดยมีจุดมุ่งหมาย 3 ประเด็นคือ 1) ระบบการศึกษาในสมัยนั้นมีตำแหน่ง ณ ที่ใดในโครงสร้างของสังคม และสัมพันธ์กับนโยบายทางการเมือง เศรษฐกิจ และสังคม

วัฒนธรรมอย่างไร 2) การจัดการศึกษาสมัยนั้นมุ่งสร้างบุคคลให้มีลักษณะอย่างไร 3) วิเคราะห์อุดมการณ์เหล่านี้สัมพันธ์กับโลกทัศน์ของชนชั้นนำผู้จัดการศึกษาอย่างไร

ประเด็นเรื่องสังเขปการจัดการศึกษาไทย พ.ศ.2411-2475 เป็นการศึกษาข้อมูลให้เห็นภาพกว้างของการศึกษาในสมัยนั้น เช่น การตั้งโรงเรียนตามสถานศึกษา ได้แก่ วัด วัง บ้าน และสำนักครูอาจารย์ต่างๆ มีการตั้งโรงเรียนสอนศาสนา หนังสือ วิชาความรู้ด้านต่างๆ เมื่อ พ.ศ.2391 ส่วนตามหัวเมืองมีเป็นจริงจังครั้งแรกเมื่อปี พ.ศ.2433 มีการจัดตั้งตรงเรียนหลวงขึ้นตามหัวเมืองใหญ่ กระทั่งปี 2461 รัฐบาลได้ออกประกาศใช้ พ.ร.บ.โรงเรียนราษฎร์ โดยมีแผนการศึกษาทั้งหมด ๖ ฉบับด้วยกัน คือ โครงการศึกษา ร.ศ.111 (พ.ศ.2535) โครงการศึกษา 2441 โครงการศึกษา 2445 โครงการศึกษา 2446 โครงการศึกษา 2458 คล้ายกับ 2445 โครงการศึกษา 2464 คล้ายโครงการศึกษา 2458

2.2 การศึกษากับการเมืองการปกครอง ในตอนนี้ได้กล่าวถึงการพิจารณาความสัมพันธ์ระหว่างการศึกษากับนโยบายทางการเมือง การปกครอง ซึ่งถูกแบ่งเป็น 3 หัวข้อ คือ

ก. การศึกษากับการป้องกันประเทศ โรงเรียนที่ตั้งส่วนใหญ่นั้นมุ่งเน้นไปที่การป้องกันประเทศ เพราะหากประเทศชาติไม่คงอยู่แล้ว การศึกษาเพื่อการใดๆ ก็ตามที่เราปรารถนาจะเป็นไปไม่ได้ โดยช่วงนั้นรัฐบาลไทยในยุคที่มีการล่าอาณานิคมคงตระหนักความข้อนี้เป็นอย่างดี การศึกษาด้านกิจการทหารจึงได้รับความสนใจเป็นพิเศษ ในปี พ.ศ.2440 ได้มีแผนการศึกษาแห่งชาติ ฉบับแรกขึ้น ได้ตั้งโรงเรียนนายร้อยทหารเรือขึ้น โดยผู้เขียนได้ตั้งข้อสังเกตต่อแนวการศึกษาเพื่อสนองนโยบายด้านการป้องกันประเทศไว้ 3 ประการ คือ ประการแรก ช่วงแรกนั้นเราได้รับวิทยาการต่างๆ จากประเทศอินเดีย แต่ในด้านการทหารนั้นเริ่มแพร่เข้ามาในในรัฐบาลที่ 4 โดยเป็นการวิทยาการตะวันตกในแง่กำลังอาวุธและเทคนิคการฝึกกองทัพ ประการที่ 2 แต่ก่อนสมัยรัชกาลที่ 5 ส่วนใหญ่ทหารจะเรียนกันในหมู่บุตรหลายชนชั้นสูง แต่พอ พ.ศ.2471 โรงเรียนนายร้อยพระจุลจอมเกล้ารับนักเรียนที่จบมัธยมศึกษาจากกระทรวงธรรมการเข้าเรียนต่อ ประการที่สาม กิจกรรมป้องกันประเทศมี 2 ส่วนคือ ส่วนฐานได้แก่การผลิดอาวุธยุทโธปกรณ์ ส่วนกิจส่วนบนคือเทคนิคในการจัดกองทัพเพื่อใช้อาวุธ เราสนใจด้านเทคนิคมากกว่าด้านการผลิดอาวุธ เพราะการผลิดอาวุธจำต้องอาศัยอุตสาหกรรมหนัก แต่ประเทศเราไม่มี

ข. การศึกษากับการผลิตข้าราชการ ในสมัยรัชกาลที่ 5 มีความต้องการคนเข้ารับราชการเป็นจำนวนมาก อันเกิดจากนโยบายสร้างรัฐประชาชาติโดยการโยกอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลาง มีการเปลี่ยนแปลงชาติไปสู่ความเป็นอารยประเทศ จึงต้องการข้าราชการที่พร้อมทั้งปริมาณและคุณภาพในการนำประเทศไปสู่ความเจริญ ภายใต้การนำของพระมหากษัตริย์ และอีกเหตุผลหนึ่งคือมีการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจทำให้รัฐบาลต้องการข้าราชการมากขึ้นเพื่อสนองตอบความเปลี่ยนแปลงการขยายตัวทางการค้า ที่ทำให้เกิดความต้องการข้าราชการที่จะไปทำหน้าที่ปกครองด้านต่างๆ ในหัวเมือง จะเห็นได้ว่ารัฐบาลได้ขยายฐานะโรงเรียนมหาดเล็ก เป็น “โรงเรียนข้าราชการพลเรือนของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว” เมื่อวันที่ 1 มกราคม 2453 ก่อนจะขยายเป็นจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ในปี พ.ศ.2459 โดยนอกจากจะผลิตข้าราชการแล้ว ยังต้องการให้ผู้มีความประสงค์จะศึกษาวิชาชั้นสูงให้เข้าเรียนได้เช่นกัน

ค. การศึกษากับการสร้างสมาชิกที่ดีของรัฐหรือสร้างพลเมืองดี การศึกษามีบทบาททางการเมืองคือเตรียมคนเข้าสู่ระบบการปกครองที่พึงปรารถนา โดยผู้เขียนได้เสนอว่า ประการแรกรัฐทุกรัฐมีความประสงค์จะสร้างพลเมืองดีผ่านการบังคับใช้กฎหมายและมีการลงโทษทางกายกับผู้ฝ่าฝืน และอบรมจิตใจให้มีทัศนคติสอดคล้องกับความประสงค์ ประการที่สอง ในการอบรมจิตใจ ได้ใช้วิชา จรรยา ภูมิศาสตร์ การร้องเพลง การลูกเสือ เป็นต้น รัฐต้องการให้เยาวชนมีคือ ความประพฤติดี มีศีลธรรม เคร่งระเบียบวินัย เชื่อฟังผู้ที่เหนือกว่า รักชาติ สำนักความเป็นไทย จงรักภักดีสถาบันพระมหากษัตริย์ ประการการที่สาม รัฐบาลถือว่าประสบความสำเร็จในการหลอมทัศนคติได้ดีพอควร ทำให้คนไทยยึดมั่นในสถาบัน ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ แต่เมื่อกระแสเปลี่ยนไปจึงเริ่มมีการปรับการศึกษาไปสู่ประชาธิปไตยมากขึ้น

2.3 การศึกษากับสังคมวัฒนธรรม ผู้เขียนได้หยิบประเด็นเรื่องนโยบายทางสังคมและวัฒนธรรมในเมืองไทยสมัยโบราณที่สถานศึกษานั้นให้ความสำคัญกับวัง บ้าน และวัดเป็นที่ถือถ่ายทอดวัฒนธรรม จึงได้นำแนวทางเหล่านี้มาอภิปรายในตอนนี้เป็น ประเด็นแรกเรื่องการศึกษากับการสร้างวัฒนธรรมแห่งชาติด้วยการถ่ายทอดทั้งไม่ผ่านตัวหนังสือ เช่น การหยุดเรียนตามวันสำคัญทางศาสนาและประเพณีต่างๆ เพื่อรักษาศาสนาพุทธให้เป็นศาสนาประจำชาติ ในรายงานกรมศึกษาธิการ พ.ศ.2441-2442 ได้แสดงความชื่นชมว่าเด็กๆ ที่เข้าโรงเรียนได้รับขนบธรรมเนียมของโรงเรียนไป ทำให้เด็กเป็นระเบียบเรียบร้อย ปราศจากความโสมมน่ารังเกียจที่มีอยู่ก่อนเข้าโรงเรียน ถือเป็นการพยายามรักษาวัฒนธรรมไทยไว้โดยไม่ต้องผ่านตัวหนังสือ และการถ่ายทอดผ่านตัวหนังสือก็ด้วยอาศัยระบบโรงเรียนเป็นสื่อในการถ่ายทอด ได้แก่ภาษากับวรรณคดีอันถือว่าเป็นสัญลักษณ์ที่เป็นเอกลักษณ์ของชาติ และสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของชาติได้ดีที่สุด โดยรัฐบาลบังคับให้เรียนวรรณคดีในหลักสูตร 2452 เพื่อให้คุ้นเคยกับหนังสือจนสร้างภาษาและวรรณคดีของชาติที่ทำให้กลายเป็นสัญลักษณ์ของชาติตั้งแต่นั้นมา

ประเด็นที่สอง คือ การศึกษากับการเคลื่อนตำแหน่งทางสังคม โดยการเคลื่อนนั้นเป็นไปทางแนวราบ คือ การเปลี่ยนอาชีพการงานโดยมิได้ทำให้ฐานะทางสังคมสูงขึ้น เนื่องจากในสมัยก่อนรัชกาลที่ 5 อาชีพการงานในสังคมกสิกรรมแบบดั้งเดิม การเปลี่ยนอาชีพจึงเป็นไปได้ยาก และการเคลื่อนในแนวตั้ง คือ การที่มีฐานะสูงขึ้นไม่ว่าจะโดยการเปลี่ยนแปลงอาชีพหรือไม่ก็ตาม การบวชเป็นพระถือเป็นการเคลื่อนเปลี่ยนสังคมจากโลกหนึ่งไปโลกหนึ่ง ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 5 เริ่มจัดระบบศึกษาแผนใหม่ทำให้เกิดการเคลื่อนของสังคมทำให้เกิดการปลดปล่อยทาสและไพร่ คนไทยมีอิสระในการเลือกอาชีพ เหตุนี้ทำให้กำเนิดคนชั้นกลาง เพราะก่อนสมัยรัชกาลที่ 5 ยังไม่มีชนชั้นกลาง แต่เริ่มมีในสมัยที่มีการศึกษา โดยที่ชัดเจนสุดก็คือกลุ่มที่เคลื่อนเข้าสู่ระบบธุรกิจซึ่งเป็นคนจีน เพราะคนจีนไม่ต้องถูกเกณฑ์แรงงาน จึงมีโอกาสค้าขายได้มากกว่านี้ และอาชีพบริการอื่นๆ เกี่ยวกับสาธารณสุข สาธารณูปโภค การให้คำปรึกษาทางกฎหมาย การหนังสือพิมพ์ เป็นต้น ก็ถือว่าเป็นคนชั้นกลาง ในภาคเกษตรกรรม รัฐบาลมีนโยบายเพิ่มปริมาณผลผลิตมากขึ้นกลัวว่าจะไม่มีที่ขายจึงมีความพยายามจะใช้การศึกษาเป็นปัจจัยในการเคลื่อนตำแหน่งทางสังคม ผู้เขียนมีข้อเสนอแนะว่า คนชั้นกลางจากแนวคิดดังกล่าวไม่ได้ทำให้คนชั้นล่างขยับขึ้นมาเป็นชนชั้นกลางอย่างที่เข้าใจ แต่กลับทำให้คนชั้นกลางในเมืองเปลี่ยนเป็นคนชั้นกลางในชนบทแทน ส่วนชนชั้นนำ รัฐบาลเริ่มคิดมาตั้งแต่

แผนการศึกษาฉบับแรกของประเทศ คือ โครงการศึกษา พ.ศ.2441 โดยระยะต้นไม่เก็บค่าเล่าเรียน แต่ระดับกลางและสูงจะต้องเก็บค่าเล่าเรียน แต่จะยกเว้นให้สำหรับผู้ยากจนแต่เฉียบแหลมอาจขอทุนค่าเล่าเรียนหลวงได้ และมีการผลิตชนชั้นนำโดยการส่งไปศึกษาต่อยังต่างประเทศ ระบบการศึกษาได้เลือกสรรชนชั้นนำไปโดยปริยาย

ประเด็นที่สาม คือ แนวความคิดของอนุรักษนิยม ผู้เขียนได้ลำดับเหตุการณ์ว่า ในปลายทศวรรษ 2440 คือ ประมาณ 20 ปี หลังจากเปิดโรงเรียนหลวงสำหรับประชาชนทั่วไปแห่งแรก ก็เกิดปัญหาเกี่ยวกับความสูญเปล่าทางการศึกษา คือ ผู้ที่ได้รับการศึกษามาแล้วไม่มีงานทำ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงเห็นว่า (พ.ศ.2448) การศึกษาที่ได้จัดมาแล้วนั้นมีส่วนทำให้คนทั้งอาชีพเดิมของบิดามารดา เพราะเมื่อเรียนหนังสือแล้วหางานราชการทำไม่ได้ก็ไม่ยอมกลับไปสู่ไร่นาของตระกูล เลยกลายเป็นคนเคื่องคว้างไม่มีงานทำ การศึกษานั้นไม่เหมาะสมกับความต้องการของประเทศ จึงทรงแนะนำให้ความรู้ระดับต้นไปสอนกันที่วัดโดยพระสงฆ์อย่างเดิม มีกระทรวงศึกษาธิการจัดหาแบบเรียนให้ การแก้ปัญหาแบบนี้ผู้เขียนมองว่าเป็นการแก้แบบอนุรักษนิยม โดยคงสภาพเดิมของสังคมเกษตรกรรมแบบเก่าที่สังคมประกอบด้วยชนชั้นปกครองกับสามัญชน โดยแผนการศึกษาที่ออกมาก็เสนอให้เด็กควรกลับไปประกอบอาชีพตามตระกูลของตน นอกจากผู้มีทุนทรัพย์หรือปัญญาดีพอจะเรียนต่อได้ อย่างไรก็ตามรัฐบาลพยายามผลักดันให้คนกลับถิ่นเดิม

2.4 การศึกษากับการพัฒนาเศรษฐกิจ โดยเศรษฐกิจนั้นแยกเป็นส่วนได้คือ ประการแรก คือ ส่วนการผลิตคือภาคเกษตรกรรม ผู้เขียนได้เขียนไล่แผนการศึกษา พ.ศ.2441, 2445 และ 2456 ซึ่งสรุปว่าการศึกษาแผนใหม่เหล่านี้ไม่ได้มีส่วนในการพัฒนาระบบการผลิตทางเกษตรให้สูงขึ้น เพราะว่ารัฐบาลไม่มีนโยบายจะปฏิรูปการผลิตทางเกษตรจึงลงทุนในด้านนี้น้อย ทำให้สิทธกรรศึกษาไม่อาจดำเนินไปได้เพราะขาดทุนทรัพย์ หรือแม้จะมีการสอนวิชาสิทธกรรบ้าง แต่การสอนไม่ถูกต้องตามเกณฑ์จึงไม่ได้ผล ทั้งพืชที่ปลูกในโรงเรียนก็สู้ของชาวบ้านไม่ได้

ประการที่สอง คือ การศึกษากับการพัฒนาอุตสาหกรรม ผู้เขียนถือว่าประเทศไทยยังไม่อาจเรียกได้มีระบบอุตสาหกรรมชัดเจน เพราะรัฐมิได้ริเริ่มและสนับสนุนอุตสาหกรรม แต่การค้นคว้าทดลองเพื่อการแสวงหาเครื่องมือในการผลิตแบบใหม่ๆ เป็นผลความริเริ่มจากภาคเอกชนและได้รับการพัฒนามาเรื่อยๆ แต่จะพูดถึงแค่ความสัมพันธ์ระหว่างการศึกษากับพัฒนาอุตสาหกรรมในสมัยนั้น ซึ่งผลปรากฏว่าการพัฒนาอุตสาหกรรมไม่อยู่ในความคิดของชนชั้นนำในคณะรัฐบาลทำให้การจัดการศึกษาเพื่อพัฒนาการผลิตด้านนี้จึงยังไม่มี

ประการที่สาม คือ ส่วนการนำส่วนผลิตไปบริโภคคือภาคพาณิชยกรรม โดยกิจกรรมหลักของสังคมไทยก่อนสมัยรัชการที่ 5 เป็นเรื่องของการเมือง การปกครอง และการศึกษาจึงพอกกล่าวได้ว่าในสมัยนั้น การศึกษาเพื่อพาณิชยกรรมไม่มี แต่ระบบการศึกษาที่สนับสนุนพาณิชยกรรมตั้งขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 5 เพื่อสนองต่อการค้าขายและขยายตัวกว้างขวางมากขึ้น

2.5 จุดมุ่งหมายของการศึกษา ผู้เขียนได้แยกให้เห็นจุดมุ่งหมายของการศึกษา โดยพูดถึงผ่านประเด็นเหล่านี้ คือ ประเด็นแรก คือ อำนาจของความรู้ โดยคนไทยเริ่มเห็นว่ามีอำนาจเหนือธรรมชาติ และอำนาจนี้ได้มาจากความรู้ ความรู้ซึ่งแต่ไหนแต่ไรมาเป็นมรดกที่จะพาไปสู่โลกหน้านั้น ได้กลายเป็นเครื่องมือที่จะก่อให้เกิดประโยชน์ใช้สอยในโลกปัจจุบัน ความรู้ซึ่งแต่เดิมมีไว้เพื่อเปลี่ยนคุณลักษณะของบุคคลนั้น ได้กลายเป็นเครื่องมือที่จะเปลี่ยนคุณสมบัติของวัตถุสิ่งของและแม้จะเปลี่ยนคุณลักษณะของบุคคลก็มีใช้เปลี่ยนให้เป็นโลกุตตรบุคคลแต่เป็นโลกียบุคคล มีความเห็นการจัดการศึกษาเมื่อ พ.ศ.2445 ว่า ทรัพย์เป็นกำลังของบ้านเมือง บ้านเมืองจะอยู่ไม่ได้ถ้าปราศจากกำลังทรัพย์ แต่ทรัพย์จะเกิดขึ้นได้เพราะความรู้

ประเด็นที่สอง คือ ลักษณะสำเร็จรูปของความรู้ โดยความรู้นั้นเป็นผลิตภัณฑ์สำเร็จรูปที่ชาวตะวันตกคิดขึ้น อยู่ที่เราจะใช้ภาษาไปจนเอาความรู้เหล่านั้นมา การเรียนรู้การสอนจึงเป็นการบอก และท่องจำ

ประเด็นที่สาม คือ จุดหมายของการศึกษา โดยจุดหมายดังกล่าวของการศึกษาไทยสมัย 2411-2475 ตามแนวทาง ดังนี้ 1) อาชีวศึกษา เป็นการฝึกอบรมเพื่อให้ผู้รับการฝึกมีความสามารถที่จะทำงานเฉพาะกิจอย่างใดอย่างหนึ่งได้ 2) บุคลิกศึกษา คือการศึกษาเพื่อพัฒนาบุคคลทางด้านร่างกาย ทศนคติและด้านจิตใจ 3) พุทธิศึกษา คือการให้ความรู้และความสามารถบางอย่างที่คนทั่วไปควรมี โดยเน้นการฝึกสมอง การให้และการให้ประสบการณ์

ประเด็นที่ 4 การศึกษาเพื่อพัฒนาคนหรือกำลังคน โดยการสร้างคนให้เป็นเครื่องมือสำหรับอะไรบางอย่าง เช่นเป็นเครื่องมือที่จะทำให้การเมืองการปกครองดำเนินไปด้วยดี หรือเป็นเครื่องมือเสริมสร้างวัฒนธรรมแห่งชาติ เป็นต้น ส่วนการศึกษาเพื่อพัฒนาคนนั้นหมายถึงการศึกษาเพื่อทำคนให้เป็นคนที่สมบูรณ์ มิใช่สร้างให้เขาเป็นเครื่องมือเพื่อกิจการอื่น ส่วนวิชาบางวิชามีลักษณะเป็นการสอนเพื่อพัฒนาคนมิใช่พัฒนากำลังคน เช่นวิชาจรรยา เรียกว่าวิชาศีลธรรมควรจะเป็นวิชาที่พัฒนาจิตใจตามแนวทางศาสนาพุทธ แต่ก็ถูกใช้ให้เป็นส่วนหนึ่งของการสร้างกำลังคนทางการเมืองด้วย

2.6 หลักสูตรและการสอน โดยหลักสูตรนั้นต้องมุ่งเน้น 3 อย่างตามแนวทางปรัชญาการศึกษาคือ กลุ่มแรกคือกลุ่มที่เน้นเนื้อหาความรู้โดยเชื่อว่าประสบการณ์และคุณค่าจะค่อยๆ เกิดขึ้นเองในขณะที่เรียนเนื้อหาความรู้ กลุ่มที่สองเน้นประสบการณ์โดยเชื่อว่า หากเราฝึกให้เด็กได้ประสบการณ์ในการแสวงหาความรู้ อีกสองอย่างก็จะตามมาเอง และกลุ่มที่สามเห็นว่าในการดำเนินชีวิตของมนุษย์สิ่งที่สำคัญที่สุดก็คือคุณค่า และเมื่อพิจารณาในแง่ของหลักสูตรนั้น กลุ่มที่เน้นการให้เนื้อหาความรู้จะเน้นการแบ่งตามลำดับขั้นเพื่อจัดจากง่ายไปหายาก ซึ่งผิดกับนักปรัชญากลุ่มประสบการณ์ที่เห็นว่าเนื้อหาความรู้และการฝึกสมองไม่จำเป็น เพราะการศึกษาควรมุ่งไปที่การชี้ชวนให้แก้ปัญหาได้มากกว่าจะมานั่งบอกทฤษฎีหรือความรู้ให้ตรงๆ จึงไม่ควรมีการจัดลำดับขั้น ในสังคมไทยเองเห็นว่าสาเหตุที่มีการแบ่งระดับขั้นนั้นก็เพราะรัฐไม่สามารถที่จะให้ทุกคนเรียนรู้อย่างเท่ากัน เพราะเห็นว่าความรู้ที่สมควรแก่คนบางคน ตามความต้องการแก้อัตภาพ

และมีการจัดหลักสูตรเป็นแบบเดียวกันทั้งประเทศเพื่อจัดการศึกษาโดยเน้นการให้เนื้อหาและเนื้อหาความรู้แบบสำเร็จรูป โดยเน้นการสอนแบบบอกและท่องจำ โดยผู้เขียนให้เหตุผลว่า สังคมไทยเชื่อว่า

ความรู้เป็นสิ่งตายตัว ความดีเป็นสิ่งตายตัว ทั้งสองเป็นจุดหมายปลายทางที่ดีและเป็นประโยชน์ จึงเป็นหน้าที่ของครูที่จะต้องทำหน้าที่บังคับนักเรียนให้ไปสู่ภูเขานั้น

2.7 โลกทัศน์ของชนชั้นนำ เป็นคติความเชื่อเกี่ยวกับประเด็นเหล่านี้ คือ ประเด็นแรกจักรวาล ซึ่งแต่เดิมเราเชื่อในอำนาจลึกลับ ก่อนที่เราจะพบว่าโลกวัตถุที่มองเห็นว่าธรรมชาติมีกฎเกณฑ์ตามแนวคิดของวิทยาศาสตร์และกลายเป็นแบบเรียนตั้งแต่ประถมศึกษา และในเรื่องโลกหน้าซึ่งถือว่ามาจากแนวคิดทางพระพุทธศาสนาผ่านคัมภีร์พระไตรปิฎกต่อมาก็มองว่าโลกหน้านั้นไม่ใช่สวรรค์อย่างที่เข้าใจ แต่เป็นการพูดถึงนรกสวรรค์ทางร่างกาย และบาปนั้นก็คือผลทำให้คนทำต้องทุกข์ใจ ส่วนกฎธรรมชาติคือกฎที่มีดั้งเดิมเป็นส่วนหนึ่งของจักรวาล ซึ่งกฎศีลธรรมนั้นไม่ใช่กฎธรรมชาติ แต่เป็นกฎที่มนุษย์ตั้งขึ้นซึ่งสามารถเปลี่ยนแปลงได้ตามกาลเวลา แต่พระมวงกุเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่ทรงเห็นด้วยกับคตินี้ เพราะหลักธรรมะย่อมเป็นสิ่งเที่ยงแท้อยู่อย่างเดียวในโลก และถึงสิ่งใดๆ จะเปลี่ยนแปลงไป หลักธรรมะก็จะไม่ดับสูญไป ทำให้คนไทยเชื่อเรื่องกฎแห่งกรรมมากกว่า

ประเด็นเรื่องธรรมชาติของมนุษย์ คนไทยเป็นชีวิตที่สัมพันธ์กันระหว่างวัตถุกับจิตใจ แต่การเปลี่ยนแปลงระบบเศรษฐกิจทำให้คนผูกพันกับการแสวงหาเงินตรามากขึ้น เมื่อก่อนคนที่สมบูรณ์จะเน้นที่การเป็นมนุษย์ที่ประเสริฐกว่าเป็นสัตว์เดรัจฉาน พอบัดนี้ ความสามารถในทางเศรษฐกิจและการเป็นพลเมืองดีของรัฐทำให้คนมีความสมบูรณ์ขึ้น คติที่เปลี่ยนไปทำให้ปรัชญาการศึกษาเปลี่ยนไปตาม และค่าของชีวิตที่เกี่ยวข้องกับชีวิตที่ดี โดยคนไทยมีจุดหมายปลายทางที่โลกหน้า แต่พอคนหันมาชื่นชมวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีก็ทำให้ไม่สนใจเรื่องโลกหน้าอีกต่อไป รวมถึงแนวคิดเรื่องคนดีคนเลวก็เปลี่ยนไป ไม่ได้เกี่ยวกับชาติกำเนิด เพราะไพร่จะเป็นผู้ดีก็ได้ ผู้ดีจะเป็นไพร่ก็ได้ ผู้คน เขาหมายถึงคนที่ประพฤติดี เป็นคนดี

ประเด็นเรื่องรัฐในอุดมคติ เกี่ยวข้องกับลัทธิการเมืองที่จะกำหนดนโยบายและโครงสร้างทางการศึกษา กล่าวคือ ลัทธิองค์การพหุ เป็นการปกครองเหมือนกับครอบครัวมีพ่อแม่เป็นหัวหน้า โดยจะมีคนชี้ตัดสินใจคนเดียว เป็นลัทธิที่มีผู้ปกครองโดยกำเนิด และเป็นผู้มีความชอบธรรมที่จะให้ผู้อยู่ใต้ปกครองมีความผาสุก ในด้านความสงบเรียบร้อยและความมั่นคงเป็นไปได้ดีเมื่อพลเมืองของรัฐไม่เรื่องขัดแย้งกัน และถือว่าความเสมอภาคคือการที่แต่ละคนได้รับสิ่งที่เหมาะสมกับอัตภาพที่ตนเกิดมา ทุกคนมีตำแหน่งถาวรในสังคมเหมือนกับอวัยวะมีตำแหน่งถาวรในร่างกาย พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเห็นว่าระบอบประชาธิปไตยไม่เหมาะสมสำหรับเมืองไทย เพราะคนยังขาดความรู้ ฉะนั้น รัฐต้องมีองค์พระมหากษัตริย์เป็นผู้นำ

2.8 สรุป ผู้เขียนได้สรุปไว้เป็นประเด็นคือ 1) อุดมคติทางการศึกษา เป็นการเน้นแนวสาร์ตณนิยม คือเน้น การถ่ายทอดสาร์ตณะคือประสบการณ์ของคนรุ่นก่อนแก่คนรุ่นหลัง เน้นหลักสูตรกลางเป็นแม่แบบ โยงให้เด็กเข้ามาอยู่ในแนวเดียวกัน ครูมีบทบาทที่สุด เพราะเน้นวินัย แม้นักเรียนไม่ชอบแต่ก็ต้องเรียน ครูจึงมีสิทธิบังคับให้เด็กเรียน เพื่อผลดีของเด็ก และการสอนแบบนี้ช่วยให้สังคมสงบ 2) ตำแหน่งของการศึกษาในโครงสร้างของสังคม โดยชนชั้นนำของไทยในยุคนั้นได้จัดตำแหน่งของระบบการศึกษาให้เป็นอนุระบบของ

ระบบการเมืองและวัฒนธรรม แต่ยังไม่จัดให้เป็นอนุระบบของระบบเศรษฐกิจ รัฐบาลมิได้ใช้การศึกษาแผนใหม่เพื่อพัฒนาส่วนฐานของเศรษฐกิจไทย แต่เน้นนโยบายด้านอื่นที่ได้บรรลุเป้าหมายมากพอควร 3) การจัดการศึกษากับโลกทัศน์ของชนชั้นนำ โดยผู้เขียนมองว่าสังคมไทยนั้นเป็นสังคมปิดคือมีอุดมการณ์ของรัฐแน่นอนตายตัวและอุดมการณ์นี้ชนชั้นปกครองซึ่งเป็นคนส่วนน้อยเป็นผู้กำหนด ทำให้สังคมปิดนั้นครูและโรงเรียนมีหน้าที่เป็นตัวกลางระหว่างอุดมการณ์ของรัฐกับเยาวชน ครูมีหน้าที่หล่อหลอมให้เยาวชนเข้ามาอยู่ในแม่แบบที่รัฐกำหนดขึ้น มีหน้าที่สร้างเด็กให้เป็น “กำลังคน” ที่มีประสิทธิภาพ และให้เป็น “คนไทย” ที่ดีในสายตาชนชั้นนำ

3. **ปรัชญาการศึกษาแนวพุทธ : แนวทางและปัญหา** บทนี้ผู้เขียนได้นำเสนอเป็น

3.1 ปัญหา กล่าวถึงการศึกษาเกี่ยวกับปรัชญาสังคม โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อเตรียมคนให้เป็นสมาชิกที่ดีของสังคม เพื่ออบรมบุคคลให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ตามลัทธิความเชื่อบางอย่างที่คนในสังคมยึดถือ และเพื่อเป็นการประเทืองปัญญา การศึกษาจึงกลายเป็นเครื่องมือที่สำคัญที่สุดในระบบทุนนิยมอุตสาหกรรมที่จะพาบุคคลไปสู่เกียรติ อำนาจและโภคทรัพย์ คนที่ได้รับการศึกษาสูงจึงมีโอกาที่จะได้อยู่ส่วนบนของสังคม ทำให้รัฐต้องเข้ามาแทรกแซงเพื่อให้คนยากจนมีโอกาสมากขึ้น และได้นำเสนอปรัชญาสังคมแนวพุทธ เป็นการสร้างสังคมที่ดีตามแนวพุทธคือทำให้คนแต่ละคนดีจากภายใน เพราะเมื่อพัฒนาดตนเองจากภายในให้ดีขึ้น สังคมจะดีขึ้นเอง ระเบียบสังคมก็จะดี ศาสนาพุทธเน้นบุคคลมากกว่าระบบ ปัญหาของมนุษย์ต้องแก้ที่มนุษย์ ไม่ใช่แก้ที่ระบบ สังคมที่ดีจึงไม่ใช่สังคมที่มีระบบดี แต่เป็นสังคมที่มีผู้ปกครองดี มีคุณธรรม พุทธทาสภิกขุเสนอว่า ระบบสังคมที่ดีคือระบบประชาธิปไตยแบบธัมมิกสังคมนิยม ซึ่งเป็นเผด็จการโดยธรรม ส่วนปัญหาในการเสนอปรัชญาการศึกษาแนวพุทธ โดยเสนอให้ตั้งพุทธธรรมเป็นปรัชญาแม่บทหรือเป็นฐานแล้วสาวเอาเรื่องที่เกี่ยวข้องกับปรัชญาการศึกษาออกจากรฐานแม่บทนี้มากกว่าจะนำพุทธธรรมมาสอนในโรงเรียนเพื่ออบรมจิตใจเยาวชนให้เป็นคนดีเท่านั้น

3.2 **ฐานในการจัดการศึกษาแนวพุทธ** ผู้เขียนนำเสนอสังคมในอุดมคติคือสังคมไทยควรยึดหลักการบริโภคระดับกลาง และที่สำคัญต้องยึดหลักการพึ่งตนเอง ซึ่งมีแนวคิดทางสังคมที่เกี่ยวข้องคือ ปังเจกนิยมนิยามว่าคนแต่ละคนในสังคมมีเสรีภาพที่จะทำอะไรก็ได้โดยไม่ละเมิดหรือขัดขวางเสรีภาพของผู้อื่นที่จะทำอย่างนั้นด้วย และสหนิยม ซึ่งตรงข้ามคือขณะที่ปังเจกนิยมนิยามถือเสรีภาพส่วนตัวเป็นเรื่องใหญ่ แต่ละคนมีสิทธิเต็มเปี่ยมในสิ่งที่ตนเป็นเจ้าของและสิ่งที่ตนหามาได้ แต่สหนิยมเห็นว่านั่นยังไม่ยุติธรรม รัฐต้องเข้าแทรกแซงเพื่อก่อให้เกิดความเสมอภาค คือต้องให้โอกาสเท่ากันและผลลัพธ์เท่ากัน ผู้เขียนได้สรุปประเด็นสังคมอุดมคติในแนวทางศาสนาพุทธว่าต้องอาศัยหลักทศนุติแบบปังเจกนิยม แต่เป็นการเน้นทุนทางด้านจิตใจด้วยคือให้คนเกิดความสุขทางใจไม่ไข่มุ่งแต่วัตถุอย่างเดียว

นอกจากนั้นผู้เขียนยังได้เสนอประเด็นเรื่องบุคคลในอุดมคติ เพราะปรัชญาการศึกษาที่เน้นความต้องการของสังคมทำให้มนุษย์เป็นเพียงแค่ “ทรัพย์สิน” โดยปราศจากศักดิ์ศรี แต่ปรัชญาการศึกษาตามแนวพุทธธรรมนอกจากจะสร้างคนให้เป็น “พลเมืองดี” ยังเป็นการทำให้คนเคารพตัวเอง คือเชื่อมั่นในศักยภาพของตน เชื่อว่าตนมีอิสระเสรี มีสิทธิที่จะเลือกทางเดินชีวิตของตน และมีความต้องการมีชีวิตทางโลก คือไม่หลอกตัวเองว่าเงินไม่สำคัญในชีวิตคือไม่เหยียดหยามความสุขทางวัตถุ ไม่ใช่คนมักน้อย รักความยุติธรรม รู้ว่าตนเองเป็นใคร

3.3 แนวทางในการจัดการศึกษา ผู้เขียนได้เสนอภาพว่าทั้งสังคมอุดมคติและบุคคลอุดมคติไม่ได้เป็นจุดหมายสูงสุดของศาสนาพุทธ แต่ก็ขัดแย้งกับคติของพุทธและเป็นจุดเริ่มต้นของการเดินทางไปสู่จุดหมายสูงสุด โดยการจัดการศึกษาจึงต้องเน้นให้เกิดความเสมอภาคทางการศึกษา ซึ่งก็คือความไม่เสมอภาคทางสังคม โดยสร้างโอกาสและผลลัพธ์ที่เท่าเทียมกัน และสร้างเสริมสภาพทางการศึกษา คือรัฐอาจบังคับได้ระดับหนึ่ง แต่ก็ต้องเปิดเสรีบ้าง โดยมีหลักสูตรที่ทำให้คนรู้จักตนเองและผู้อื่นในสังคม รู้ว่าตนเองเป็นสมาชิกของอะไรบางอย่าง เพื่อให้ตนเองเล็งลงและพอใจในการเป็นสมาชิกที่ดี ผู้เขียนยังได้เสริมว่าควรมีการฝึกสมาธิให้จิตสงบเพื่อให้เกิดปัญญา เพราะควรเริ่มจากจิตใจก่อน โดยมีวิธีการสอนที่มุ่งเน้นไปที่ความสงสัย ให้เด็กซักถาม อภิปราย แสวงหาคำตอบด้วยตนเองจึงจะเกิดประโยชน์อย่างแท้จริง และสิ่งที่สำคัญคือโรงเรียนกับชุมชนนั้นควรจะเป็นศูนย์กลางทางความรู้ วัฒนธรรม กีฬาและอื่นๆ เพื่อให้ชุมชนเข้มแข็ง นอกจากสอนแล้วยังค้นคว้าเพื่อปรับปรุงเทคโนโลยีให้เหมาะสมยิ่งขึ้นไป

4. มหาวิทยาลัยกับสังคมไทย ผู้เขียนได้นำเสนอในประเด็น ดังนี้

4.1 มหาวิทยาลัยมีไว้เพื่ออะไร มีแนวคิด 3 กลุ่มคือ กลุ่มแรกเชื่อว่ามหาวิทยาลัยคือที่แสวงหาความจริง เท่านั้น เป็นชุมชนของผู้อยากเรียนรู้ กลุ่มที่สองมหาวิทยาลัยต้องสนองความต้องการของสังคม และกลุ่มที่สาม เป็นแหล่งอบรมคนให้สมบูรณ์ ตามลักษณะของคุณธรรมหรือความจริงสูงสุด

4.2 มหาวิทยาลัยกับสังคมไทยในอดีตและปัจจุบัน มหาวิทยาลัยไทยนั้นไม่ใช่กลุ่มแรกและกลุ่มที่สามแต่เป็นกลุ่มที่สอง คือตั้งขึ้นเพื่อความต้องการของรัฐเพื่อสนองนโยบายของรัฐ มหาวิทยาลัยในแง่หนึ่งต้องการสร้างแนวคิดแบบประชาธิปไตย แต่ขณะที่ความเป็นจริงทั้งเนื้อหาและการสอนเน้นไปที่การบอกการท่องจำ และการให้คะแนนโดยดูว่าจดจำได้มากแค่ไหน ไม่ได้เน้นการโต้แย้ง ทำให้อาจารย์มีฐานะไม่ต่างจากศาสดาทำให้นักศึกษาเป็นผู้ตามที่ดี ขณะที่มหาวิทยาลัยกับการพัฒนาเศรษฐกิจนั้น ส่วนใหญ่ก็ผลิตแต่นักเทคนิคไปใช้เครื่องมือ ไม่ใช่ผลิตไปสร้างเครื่องมือ ส่วนมหาวิทยาลัยกับวัฒนธรรม โดยการศึกษาและวิจารณ์วรรณคดียังมีอยู่น้อย ส่วนใหญ่จะเน้นนำวัฒนธรรมของต่างประเทศมาให้นักไทยรู้จักมากกว่า

4.3 สรุปและข้อเสนอแนะ ผู้เขียนได้เสนอให้เห็นประเด็นปัญหาของมหาวิทยาลัยไทยในแง่ไม่ได้สร้างคนมาทำงานกับส่วนล่างของสังคมไทยหรือทำงานในส่วนบนในลักษณะที่เป็นประโยชน์ต่อส่วนล่าง ชนชั้นนำไทยเคยหวังหรือยังหวังอยู่ว่า เมื่อส่วนหนึ่งของสังคมไทยมีความเป็นอยู่เหมือนโลกตะวันตกแล้วส่วนใหญ่ที่เหลือจะได้เขยิบขึ้นมาบ้าง แต่สิ่งนี้ยังไม่เกิด และยังไม่เห็นทางจะเกิดหากทุกสิ่งยังดำเนินไปอย่าง

ปัจจุบัน

ส่วนข้อเสนอแนะ ในยุคอุตสาหกรรม มหาวิทยาลัยไทยควรปรับปรุงอุดมคติทางเศรษฐกิจให้เป็นแบบบริโภคระดับกลาง ในด้านการเมืองควรจะเน้นไปที่ระบบการพัฒนาประชาธิปไตยมากขึ้น และควรเน้นที่อนาคตที่จะเตรียมคนเช่น วิทยาศาสตร์หรือสังคมศาสตร์ที่ไม่เน้นประยุกต์และควรเลิกสอนวิธีชั่วคราว เช่น บริหารธุรกิจ ประชาสัมพันธ์บางสาขา และภาษาเพื่อการใช้สอย เป็นต้น และควรขยายมหาวิทยาลัยเปิดมากขึ้น เพราะเป็นการลงทุนน้อย โดยมหาวิทยาลัยเปิดเหล่านี้ยังไม่ควรสอนวิชาที่อาจารย์และนักศึกษาต้องพบกัน เช่น วิชาแพทย์ เป็นต้น

บทวิจารณ์: คุณค่าของหนังสือ

หนังสือเล่มนี้นำเสนอประเด็นทางด้านปรัชญาการศึกษา โดยโยงกับการเมือง สังคม เศรษฐกิจ และวัฒนธรรม และเมื่อศึกษาแล้วจะพบรายละเอียดที่หนังสือพยายามนำเสนอ ดังนี้

1. **รูปแบบการเขียน** เป็นการเขียนโดยถอดเนื้อหาจากงานวิจัย และบทความวิชาการ ที่เขียนโดยอาศัยการรวบรวมข้อมูลทางการศึกษาเพื่อสร้างความน่าเชื่อถือ แต่ภาษาที่เรียบเรียงนั้นเข้าใจได้ง่ายและชัดเจน มีความเชื่อมโยงทางด้านเนื้อหาและเหตุผล โดยมีการเสนอประเด็นปัญหาทางการศึกษาและใช้วิธีการทางปรัชญาเพื่อเสนอว่าอะไรคือปัญหาที่แท้จริง ซึ่งแนวทางการศึกษาที่ชัดและตรงนั้น ผู้เขียนได้อาศัยข้อมูลในอดีตเพื่อศึกษาวิเคราะห์ เปรียบเทียบ วิพากษ์ เพื่อสร้างแนวทางในการจัดระบบการศึกษา โดยมีการนำหลักพุทธศาสนาจากอาจารย์ในยุคหลัง เช่น พุทธทาสภิกขุ มานำเสนอทำให้เกิดความสอดคล้องตามยุคสมัยยิ่งขึ้น

2. **รูปแบบเนื้อหา** การนำเสนอเนื้อหาของหนังสือเล่มนี้ มีประเด็นหลัก 2 เรื่องคือ

ก. **ปรัชญากับการศึกษา** ผู้เขียนได้เชื่อมโยงประเด็นการนำเสนอทางปรัชญาไว้กับการศึกษาได้อย่างน่าสนใจ เพราะแนวทางการจัดการศึกษาต้องมีความของอุดมคติบางอย่างซ่อนอยู่เบื้องหลัง การจะนำเอาแนวคิดนั้นมาวิพากษ์และวิเคราะห์เพื่อสร้างความชัดเจนและคลี่คลายถือว่าหนังสือเล่มนี้ทำได้ดีพอควร โดยหนังสือมีการนำเสนอหลักฐานให้เห็นภาพการศึกษาในยุคหนึ่งของไทยเพื่อให้เห็นข้อเปรียบเทียบกับปัจจุบัน และในบางตอนของหนังสือเล่มนี้ก็มีการชี้ให้เห็นการนำปรัชญาการศึกษาแบบพุทธมานำเสนอ แม้เนื้อหาส่วนนี้จะเน้นไปที่แนวคิดของนักคิดสมัยหลัง ไม่ใช่ในสมัยพุทธกาล แต่ถึงอย่างนั้นก็หนักแน่นและเพียงพอต่อการเข้าใจแนวคิดที่เกิดขึ้นจามยุคสมัยได้ไม่ยาก

ข. **สถาบันกับบุคคล** ผู้เขียนชี้ให้เห็นว่า สถาบันหรือสังคม กับปัจเจกบุคคลนั้นต่างจำต้องอาศัยกัน บางครั้งสังคมเชื่อว่าการศึกษาที่สังคมจะสร้างปัจเจกชนที่ดี ขณะที่ผู้เขียนดูจะมุ่งไปที่แนวทางแบบพุทธที่เน้นปัจเจกบุคคลที่จะช่วยสร้างสังคมที่ดีได้ ฉะนั้น จึงดูเหมือนว่าหากมีคนคิดมากพอ ไม่ว่าจะพิจารณาแบบใดก็จะสร้างคนดีได้ ผิดกับสถาบันหรือสังคมที่พยายามปิดกั้นไม่ให้ปัจเจกชนได้พัฒนาตนเองขึ้นมาได้ แต่

พยายามยึดเย็ดความเป็นสังคมเข้าไป อาจทำให้คนนั้นขาดเสรีภาพได้ แต่อย่างใดก็ตามผู้เขียนยังเชื่อว่าควรมีทั้งการบังคับและให้เสรีภาพอยู่ด้วยกัน ไม่บังคับทุกอย่าง และไม่เปิดเสรีภาพทุกอย่าง

3. เป้าหมาย หนังสือเล่มนี้มีเป้าหมาย คือต้องการคลี่คลายปัญหาเรื่องการศึกษาควรอยู่ ณ ตำแหน่งใดในสังคมและผู้สำเร็จการศึกษาควรเป็นบุคคลอย่างไร ต่อสองคำถามนี้ทำให้เห็นว่าการศึกษาไม่ทิ้งกระบวนการทางสังคม เช่นกันคนที่จบการศึกษาก็ต้องกลับมารับใช้สังคม แต่ที่ลึกซึ้งไปกว่านั้นคือการนำแนวทางการใช้ปรัชญามานำเสนอเนื้อหาเหล่านี้ ผู้เขียนได้ชักนำให้ตั้งคำถามว่า แท้จริงการศึกษาได้ตอบโจทย์เหล่านั้นหรือไม่ เช่น ต้องการให้สังคมเป็นประชาธิปไตย แต่ไม่เปิดเสรีภาพในการเรียน รูปแบบการเรียนยังเน้นท่องจำ เป็นต้น ข้อขัดแย้งเหล่านี้ทำให้มองต่อไปอีกว่า การศึกษาแบบสำเร็จรูปนี้มาพร้อมกับแนวคิดด้านการควบคุมมากกว่า เพื่อให้คนอ่านอ่อนน้อมง่าย และรับทุกอย่างที่เป็นไปตามยุคสมัยใหม่ที่คนอื่นให้ความหมาย โดยลืมมองว่าตนเองเป็นใคร ประเด็นเหล่านี้ผู้เขียนได้ทำให้หนังสือปรัชญาการศึกษาชั้นย่อนกลับมาถามตนเองอีกครั้งว่า เราเรียนแล้วได้อะไร รู้จักตนเองมากแค่ไหน

สรุป

หนังสือเล่มนี้ แม้จะเป็นการถ่ายทอดบทความวิจัย แต่เป็นงานวิชาการที่เข้าใจได้ไม่ยาก เพราะชวนให้คิดผ่านคำถามพื้นฐานทางด้านการศึกษาและข้อมูลต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง พร้อมนำเสนอวิพากษ์และวิเคราะห์อย่างเป็นระบบ ให้มุมมองที่ชัดเจนขึ้นทั้งในแง่การศึกษาและปรัชญาการศึกษา รวมถึงเสนอแนะแนวทางการศึกษาแบบพระพุทธศาสนาไว้อย่างน่าสนใจ โดยตีความบนฐานของข้อเท็จจริงเพื่อให้ผู้อ่านได้เข้าถึงได้ง่ายยิ่งขึ้น

แต่อย่างไรก็ตาม หนังสือเล่มนี้ก็เหมาะสมกับนักการศึกษาและนักปรัชญาที่สนใจด้านการศึกษา แม้แต่นักเรียน นักศึกษาก็ควรอ่านจากหนังสือเล่มนี้ เพื่อจะหาคำตอบต่อตัวเองได้ว่า เราเรียนไปเพื่ออะไร จุดมุ่งหมายของการศึกษาคืออะไร เรียนจบแล้วควรไปทำอะไร

ผู้วิจารณ์ถือว่า หนังสือเล่มนี้ทำหน้าที่ได้อย่างสมบูรณ์ในแง่ที่พยายามชี้ให้เห็นข้อบกพร่องของการศึกษาในสังคมไทยตั้งแต่อดีต และศึกษาปัญหาการศึกษาของไทยในปัจจุบัน นอกจากนั้นยังนำเสนอแนวทางการใช้พระพุทธศาสนากับการศึกษาและการพิจารณาว่ามหาวิทยาลัยควรมีสถานะแบบไหน สังคมควรมีอุดมคติแบบใด และรัฐบาลควรสนับสนุนการศึกษานั้นอย่างไรบ้าง แม้ว่าผู้เขียนจะพยายามนำเสนอไว้อย่างครบถ้วนสมบูรณ์แล้ว แต่อย่างไรก็ตามระบบการศึกษาไทยนั้นไม่ได้เกิดขึ้นจากสังคมแห่งการเรียนรู้ที่แท้จริง แม้จะเรียนรู้อุดมคติต่างๆ จากไหนก็ตาม แต่สิ่งเหล่านี้ไม่ได้เกิดมาจากการที่เราคิดได้และพิจารณาบนฐานของการตั้งข้อสงสัยแบบที่หนังสือเล่มนี้นำเสนอ เป็นการรับต่อความรู้จากอินเดียบ้าง ตะวันตกบ้าง คิดแล้วเราไปนำมาใช้ต่อ ลืมว่าการศึกษานั้นเริ่มต้นจากสิ่งที่เป็นพื้นฐานสุดคือเราควรคิดอะไร เพราะความคิดหรือความเห็น (สัมมาทิฐิ สัมมาสังกัปปะ) ถือว่าเป็น 2 ข้อแรกในมรรค 8 เมื่อย่อลงก็คือไตรสิกขาซึ่งเป็นแบบ

การเรียนรู้ในพระพุทธศาสนา โดยเมื่อคิดได้ถูกหรือเห็นถูกก็จะทำถูก และสิ่งแรกก็คือคิดเรื่องทุกข์ คือต้องหาทุกข์ในสังคม ทุกข์ในชีวิตให้พบก่อนแล้วกระบวนการคิดและลงมือปฏิบัติเพื่อดับทุกข์จึงจะตามมา และการศึกษาเพื่อดับทุกข์ก็คือการศึกษาที่แท้จริง

References

Wisadavet, W. (2012). *Philosophy of Education*. Bangkok: Chulalongkorn University Press.